

**ПРИРОДОЗНАВСТВО В ЖІНОЧИХ ПОЧАТКОВИХ І СЕРЕДНІХ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ**

(друга половина ХІХ - початок ХХ ст.)

В статті висвітлюються особливості розвитку початкової і середньої жіночої освіти в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ століття. Розкриваються головні напрями діяльності уряду в галузі жіночої освіти зазначеного періоду. Особлива увага приділяється аналізу навчальних планів і програм різних типів жіночих освітніх закладів і на цій основі визначається місце, роль і значення природознавства в жіночих початкових і середніх навчальних закладах України.

Ключові слова: *природознавство, шкільна природнича освіта, жіноча освіта, Міністерство народної освіти, навчальний план, навчальна програма, Україна.*

Актуальність дослідження. Аксіоматичним є твердження, що без усвідомлення й осмислення досвіду минулого неможливий розвиток сучасної освіти. Адже, як відомо, історичний процес обумовлений постійно діючими факторами, які не просто зв'язують минуле з сьогоденням, а й значною мірою детермінують сучасність історією. Найважливішими умовами пізнання наукової істини є об'єктивна оцінка історичної реальності, нерозривний зв'язок історії освіти з сьогоденням, вияв прогностичного значення історико-педагогічних ідей. В даному контексті особливий інтерес викликає період другої половини ХІХ – початку ХХ ст., адже саме в цей час розширюється мережа початкових і середніх загальноосвітніх навчальних закладів, з'являються нові типи навчально-виховних закладів, відбувається активний розвиток жіночої освіти. Саме на цей період припадає й бурхливий розвиток шкільної природничої освіти. Необхідність отримання природничих знань була продиктована потребами часу.

Актуальність посилюється також тим, що проблема викладання природознавства в жіночих освітніх закладах України в другій половині XIX – на початку XX ст. не була ще предметом наукового дослідження.

Проблеми становлення та розвитку жіночої освіти досліджували такі вчені, як М. Демков, О. Лихачова, М. Песковський, О. Піллер, В. Родніков, М. Зінченко, Л. Соколова. Увага багатьох сучасних учених також прикута до історії жіночої освіти. Так, О. Аніщенко вивчала розвиток професійної освіти жінок в Україні (II половина XIX - початок XX століття); В. Вельхорський аналізував особливості пансіонної жіночої освіти; В. Добровольська досліджувала становлення та розвиток системи жіночої освіти України на початку XX століття; Л. Єршова - особливості розвитку жіночої освіти на Волині (кінець XVIII – початок XX ст.); М. Рижкова – розвиток освіти жінок у Харківській губернії (друга половина XIX - початок XX ст.); Т. Сухенко - систему середньої жіночої освіти в Україні та політику російського уряду в галузі жіночої освіти в XIX - на початку XX століття; Т. Шушара - розвиток жіночої освіти в Таврійській губернії в XIX – на початку XX століття.

Мета статті полягає у висвітленні місця, ролі і значення природознавства в жіночих початкових і середніх навчальних закладах України другої половини XIX – початку XX століття.

У другій половині XIX ст. уряд був змушений здійснити певні кроки щодо розбудови початкової освіти, у тому числі жіночої. У 1860 р. був опублікований підготовлений ученим комітетом проект шкільної реформи під назвою «Проект статуту нижчих та середніх училищ, що підпорядковуються Міністерству народної освіти». Відповідно до нього, система початкової освіти включала три типи шкіл: школи грамоти, нижчі та вищі народні училища [7, с. 60]. До училищ повинні були прийматися діти всіх верств населення та обох статей не молодше 8-ми років, але для дівчат існувало вікове обмеження – не доросліше 11-річного віку. Дівчата приймалися лише у найнижчі початкові навчальні заклади – школи грамоти і нижчі народні училища, які не давали права вступу у

середні навчальні заклади. Тільки на початку ХХ ст. вони отримали дозвіл вступати до вищих початкових училищ.

Положенням про початкові народні училища 1864 р. встановлювався новий порядок керівництва народною освітою. Остаточно ліквідовувалася система управління навчальними закладами, запроваджена статутами 1804 і 1828 років. Згідно з цим Положенням до початкових народних училищ належали: а) початкові училища різних найменувань, що утримувались, як за рахунок державних коштів, так і місцевих товариств та приватних осіб і підпорядковувалися Міністерству народної освіти; б) церковнопарафіяльні училища духовного відомства [2, с. 119]. Початкові народні училища ставили за мету «утверджувати в народі релігійні й моральні поняття та поширювати корисні початкові знання». Для училищ запроваджувався єдиний навчальний план, що передбачав вивчення таких предметів: Закон Божий, читання (короткий катехізис та священна історія), читання за книгами цивільного та церковного друку, письма, перших чотирьох дій арифметики і церковного співу. Природознавство навчальним планом не було передбачено.

Незважаючи на всі перешкоди, яких зазнав процес розвитку жіночої освіти, нестачу коштів, вже на початку ХХ ст. тільки у Харківській губернії налічувалося 2360 початкових навчальних закладів, де могли навчатися жінки [7, с. 61]. Це були початкові училища різних типів: вищі початкові, серед двокласних училищ - шести-, п'яти- і чотирирічні, серед однокласних – чотири- і трирічні училища, приватні навчальні заклади третього розряду і школи грамоти. Недільні школи до офіційних списків не потрапили. Таким чином, було сформовано систему початкових навчальних закладів, де могли отримувати освіту жінки.

У ході проведення державних реформ у галузі народної освіти офіційно було визнано спільне навчання дівчат і хлопців, тому формувалася мережа початкових шкіл зі спільною формою навчання. Тому суто жіночих початкових шкіл ставало дедалі менше і в основному вони були професійного спрямування.

Оскільки на початку ХХ ст. основна частина початкових шкіл в Україні була змішаного типу, то й зміст початкової освіти для учнів обох статей був однаковий. Дещо пізніше почали засновуватися ремісничі та інші професійні школи, серед яких було доволі багато жіночих навчальних закладів. Вони мали два відділення - початкове та професійне. До професійного приймалися дівчата, які закінчили початкове училище. Початкові школи з основами професійних знань з'явилися в середині ХІХ ст., а на початку ХХ ст. вже існувала їх розгалужена система. Наприкінці ХІХ ст., крім педагогічної галузі, жінки працювали на медичних посадах, у державних та комерційних установах.

Першими середніми школами для жінок були інститути шляхетних дівчат, що підпорядковувалися відомству імператриці Марії. На території України перший навчальний заклад цього типу почав діяти у Харкові у 1812 році. На відміну від Смольного, який був першим інститутом шляхетних дівчат на території Російської імперії, до складу якої входила Україна, Харківський інститут шляхетних дівчат призначався для доньок збіднілих дворянських родин. Тому й програма навчання мала практичний характер і була спрямована на те, щоб дівчата після закінчення навчального закладу працювали гувернантками або домашніми вчительками [7, с. 63]. У 1818 р. Інститут для шляхетних дівчат був відкритий у Полтаві, у 1829 р. – в Одесі, у 1838 р. – у Києві тощо. Зміст освіти в інститутах шляхетних дівчат включав: закон Божий, історія, географія, арифметика, риторика, фізика, граматики, малювання, чистописання, рукоділля. Музика, танці та іноземні мови були необов'язковими і викладалися за окрему платню. Інститути призначалися для дівчат з бідних родин. Характер навчання і виховання мав бути суто практичним.

На початку ХІХ ст. в Росії існували як державні, так і приватні жіночі навчальні заклади. Так, у 1805 р. у Вінниці був відкритий жіночий пансіон для шляхетних дівчат Катерини Гутковської. У 1839 р. в Кам'янці-Подільському відкритий приватний жіночий пансіон Ганни Клінгель. В пансіонах викладали закон Божий, арифметику, географію, історію, малювання, музику, співи, рукоділля та іноземні мови.

В другій половині XIX ст. значно підвищується статус жінки, її залучають до суспільно-політичного життя країни, відкриваються спеціальні навчальні заклади для жінок. Так, наприкінці 50-х рр. XIX ст., завдяки активній громадській позиції щодо формування мережі середніх жіночих навчальних закладів, почали відкриватися всестанові жіночі школи. При цьому в навчальних планах відповідних закладів знаходять собі місце й природничі дисципліни.

Під тиском вимог демократичної спільноти Міністерство народної освіти змушено було визнати необхідність відкриття, хоча б у губернських містах, таких жіночих освітніх закладів, які б наближувались за характером і рівнем освіти до звичайних гімназій. У 1856 р., приступаючи до підготовки шкільної реформи, царська влада запропонувала попечителям навчальних округів надати свої пропозиції щодо цього питання.

У справі заснування середніх жіночих навчальних закладів провідна роль належала видатному педагогу і громадському діячеві М. Вишнеградському. У 1857 р. він подав на розгляд Міністерства народної освіти проект про відкриття спеціальних класів для прихожих дівчат. До цього часу середні жіночі навчальні заклади були закритого типу. Пропозиція Н. Вишнеградського практично започаткувала заснування мережі середніх жіночих шкіл нового типу.

У 1858 р. було затверджено перше «Положення про жіночі училища Міністерства народної освіти». У дещо зміненому вигляді 10 травня 1860 р. його затвердили знову в якості «експерименту», який було розраховано на три роки. Термін навчання і навчальні плани були залишені без змін.

Уряд особливо наполягав на закріпленні за новими жіночими школами назви «училище», а не «гімназія». Це аргументувалося тим, що дівчата, наслідуючи хлопців, після закінчення гімназії будуть прагнути вступити до вищого навчального закладу. І, як наслідок, для жінки з вищою освітою має бути доступ не лише до окремих галузей людської діяльності (таких як педагогічна або медична), але й здобуття права займатися науковою,

дослідницькою діяльністю, обіймати різні державні посади. Це суперечило існуючим у тогочасному суспільстві уявленням про роль і місце жінки.

Жіночі середні навчальні заклади досить швидко набули популярності. Вони поділялися на два типи: училища першого та другого розряду. Як ті, так і інші мали за мету надавати ученицям те релігійне, моральне і розумове виховання, яке мало бути притаманне кожній жінці.

Повний курс навчання в училищах першого розряду мав бути шестирічним, другого - трирічним. Предмети училищ першого розряду поділялися на обов'язкові і необов'язкові. До обов'язкових належали: закон Божий, російська мова, арифметика і поняття про виміри, географія, історія, деякі відомості з природничої історії, чистописання, рукоділля, малювання. Французька і німецька мови, музика, співи і танці були необов'язковими.

До навчального плану училищ другого розряду було включено такі предмети: Закон Божий, скорочена російська граматики, російська історія та скорочений курс географії, перші чотири правила арифметики над простими числами, чистописання і рукоділля. Ці школи призначалися, в основному, для міського населення «середнього достатку».

Велику роль у становленні середньої жіночої освіти відіграли Маріїнські гімназії (тип жіночих середніх закладів у Росії та Україні у 1858-1918 рр.). Ці навчальні заклади підпорядковувалися Міністерству народної освіти, але знаходилися під пильним наглядом коронованих осіб. Опіку над цими навчальними жіночими закладами брала на себе держава, за процесом виховання і навчання спостерігали дуже пильно. Діяли вони за затвердженням у 1862 р. «Статутом жіночих гімназій Відомства закладів імператриці Марії». Вчитися у такому навчальному закладі було дуже почесно.

Навчальний курс гімназій включав у себе наступні предмети: Закон Божий, російську мову і словесність, французьку і німецьку мови, історію, географію, природознавство, арифметику і геометрію, основи педагогіки, чистописання, малювання, співи, рукоділля, танці. Іноземні мови вважались необов'язковими дисциплінами. Навчання тривало 7 років.

Н. Вишнеградський, який брав активну участь у розробці приблизного навчального плану Маріїнських гімназій, домігся того, що кількість годин, які відводилися на викладання природознавства в усіх класах, була збільшена з 6 до 18 годин на тиждень. Крім того значно збільшувалася кількість годин, відведених на вивчення математики. Згодом і його послідовники – Д. Сеченов, В. Стоюнін, К. Петров, І. Рашевський, О. Стараннолюбський – прагнули дати ученицям ґрунтовну освіту, розвивати їх розумові здібності. Велике значення учені також надавали циклу природничих наук.

Досліджуючи розвиток природничої освіти на Правобережній Україні у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., Л. Гуцал зазначила: «У навчальній програмі Кам'янець-Подільської Маріїнської жіночої гімназії вивчення природознавства як шкільного предмета полягало у повідомленні дівчатам основних понять природничого світу та поясненні природних явищ. До програми не входили ботаніка, зоологія, фізіологія людини. Заняття з природознавства проходили у формі бесід наставника з класом про загальновідомі явища і відбувалися за описово-системним методом, що панував тоді в російській освіті [1, с. 60].

Період суспільного підйому 60-х років, що змусив царську владу піти на поступки громадській ініціативі в галузі освіти загалом і жіночої зокрема, змінився епохою реакції. В 1864 р. спеціальним циркуляром було прописано викладати природничі науки «не иначе, как с всегдашним указанием на премудрость Божию как единственный источник блага» [6, с. 449]. На педагогічних курсах при Маріїнських гімназіях анатомія і фізіологія були виключені з викладання.

В 1870 р. було затверджено «Положення про жіночі гімназії та прогімназії Міністерства народної освіти», яке майже не відрізнялося від положення про жіночі училища 1860 року. За новим положенням, училища першого і другого розрядів перейменовувалися у гімназії та прогімназії. Термін навчання у гімназії збільшувався на один рік і складав 7 років. До обов'язкових предметів були віднесені закон Божий, російська мова, арифметика з додатком з

рахівництва та основ геометрії, географія загальна й російська, історія, найголовніші поняття з природничої історії та фізики «з додаванням відомостей стосовно домашнього господарства та гігієни», краснопис, рукоділля. Ті, хто бажали вивчати додатково французьку та німецьку мови, малювання, музику, співи, танці, окремо вносили платню за кожний предмет.

Перед природознавством ставилося три завдання: збагачення учениць знаннями про предмети та явища природи, розвиток уваги та спостережливості, розвиток «почуття релігійного». Саме на розв'язання цих завдань і спрямовувався навчальний план таких гімназій.

Для бажаючих отримати звання домашньої наставниці або вчительки при гімназії мав бути організований спеціальний курс (восьмий клас). За «Положенням про жіночі гімназії» 1870 р., ученицям спеціального курсу викладалися основні відомості про виховання, прийоми й методи викладання предметів навчального курсу жіночих гімназій. Крім того, у восьмому класі уведена педагогічна практика.

Утримання більшості гімназій та прогімназій з самого початку їх заснування було віднесено на рахунок громадських організацій та приватних осіб. Суми надходили доволі значні, що сприяло не лише збільшенню кількості навчальних закладів, але й їх гарному обладнанню.

Міністерські жіночі гімназії та прогімназії в Київській, Подільській та Волинській губерніях функціонували за окремим положенням: «Положення 1869 р. про жіночі гімназії та прогімназії для губерній Київської, Подільської, Волинської, Вітебської та Могильовської». Ці заклади відкривалися в даному регіоні лише з дозволу імператора. Уряд взяв їх на своє утримання. Практично громадськість була усунена від участі в управлінні жіночою освітою.

Щоб надати єдиний напрям навчальній роботі і захистити учнів від «небезпечних впливів», міністерство підготувало і затвердило у 1874 р. навчальні плани і програми. Це були перші загальнодержавні програми для жіночих гімназій і прогімназій. За новим навчальним планом до курсу навчання включалась алгебра, а до числа обов'язкових предметів – педагогіка, що не

передбачалась раніше «Положенням». З навчального плану видно, що кількість годин, що відводились на природничу історію і фізику, була мінімальною. Разом з тим на викладання необов'язкових предметів – іноземних мов відводилось у 2 рази більше часу, а на давні мови – у 3 рази більше, ніж на природознавство і фізику.

Згідно з навчальним планом 1874 р. на природознавство у 4-му і 5-му класах жіночих гімназій відводилось по 2 години на тиждень. Теми з природознавства рекомендувались такі: 1) загальний нарис земної кулі; 2) зміни у будові земної кори, спричинені впливом вулканічних явищ, атмосфери, води і органічної природи; 3) короткий огляд найважливіших гірських порід, мінералів, що входять до їх складу, і в них вкраплених; 4) поняття про будову і життя рослин, з короткою характеристикою найважливіших форм; 5) загальна характеристика класу ссавців на основі будови їх тіла, з поясненням функцій різних органів; 6) порівняльний огляд інших хребетних тварин; 7) поняття про найголовніших представників типів тваринного світу; 8) нарис системи тваринного світу [9, с. 139].

8-й, додатковий клас, куди приймали без випробувань учениць, які успішно закінчили загальний курс гімназії, мав особливий план. Серед основних предметів навчання тут були педагогіка і дидактика, російська та церковнослов'янська мови, словесність, французька і німецька мови, математика, історія і географія. Кожній учениці надавалось право обрати предмет, по якому вона бажала отримати звання домашньої наставниці. Цей предмет потрібно було вивчити в обсязі, встановленому для чоловічих гімназій.

Присвоєння жіночим училищам назви гімназій і прогімназій, створило лише видимість їх рівності з чоловічими. Насправді жіночі гімназії (й міністерські, й Маріїнські) давали менший обсяг знань, ніж чоловічі, хоча кількість годин, відведених на загальноосвітні предмети, була приблизно однаковою. Якщо в чоловічих гімназіях вивчення математики починалось з 3-го класу, то в жіночих – з 5-го. Приступаючи до вивчення фізики, учениці не мали достатньої підготовки.

На якість освіти впливало те, що вчителі часто змінювались, адже заробітна платня їх була зовсім малою у порівнянні із тою, яку отримували вчителі чоловічих гімназій.

Чільне місце у системі середніх навчальних закладів посідали єпархіальні училища. Вони почали виникати на початку XIX ст. й були призначені виключно для доньок духовенства. Їх поява зумовлювалася закритістю, становістю та високою платнею за навчання в існуючих інститутах шляхетних дівчат і приватних пансіонах. До того ж, світський характер виховання вище названих шкіл не відповідав потребам освіти дівчат духовного стану. Навчальний план єпархіальних училищ передбачав шестирічний курс навчання і включав: закон Божий, російську мову, теорію словесності, історію, російську літературу, арифметику, загальні основи геометрії, загальні відомості з фізики, географію, практичне ознайомлення зі слов'янською мовою, педагогіку, чистописання і церковні співи. До цього додавався ще ряд необов'язкових предметів. У 1895 р. для єпархіальних училищ були складені нові програми, які зберігали обсяг і зміст навчання, встановлені статутом 1868 року. При цьому чітко регламентувався зміст курсу з кожного предмету.

Е. Дніпров зазначав, що в ході реформ 1860-1870-х рр. відбулися певні зміни в навчальних планах різних типів жіночої середньої школи. Ґрунтовно проаналізувавши ці плани, можна зробити висновок про те, що природничо-математичний цикл навчальних дисциплін був найбільш повно представлений в жіночих гімназіях Міністерства народної освіти та Відомства закладів імператриці Марії – по 33 години на тиждень (в перших він складав 18,9 %, у других – 15,7 % загального навчального часу). В жіночих інститутах на нього відводилось усього 18 годин на тиждень (10,5 % навчального часу). Навіть в єпархіальних училищах, що виникли на початку XIX ст. і призначалися виключно для доньок духовенства, цей цикл був представлений краще, ніж у жіночих інститутах, - 25 годин (що при малій питомій вазі в цих навчальних дисциплін, складало значну частку загального навчального часу – 23, 2 %). Всередині самого природничо-математичного циклу навчальних дисциплін

також спостерігались істотні відмінності в групуванні окремих предметів у різних жіночих навчальних закладах. В міністерських гімназіях перше місце в цьому циклі займала математика – 23 години на тиждень (69,7 % навчального часу даного циклу). В гімназіях Відомства закладів імператриці Марії на математику відводилось усього 15 годин (45,5 %). На природничу історію і фізику в перших було відведено лише 10 годин на тиждень (30,3 %) і в других – 18 годин на тиждень (54,5 % годин природничо-математичного циклу). Значна увага приділялась математиці і в єпархіальних училищах – 18 годин на тиждень (72 % даного циклу); природнича історія і фізика склали тут 7 годин на тиждень (28 %) [4, с. 278]. Враховуючі цілі, поставлені перед жіночими навчальними закладами, а також існуючу багатопредметність, необхідно визнати, що предмети природничого циклу не мали провідної ролі ні за обсягом, ні за глибиною його вивчення.

У другій половині XIX ст. з'являються приватні жіночі гімназії. За своїм курсом навчання вони відповідали чоловічим середнім школам. Основна увага приділялась вивченню закону Божого, російської мови, арифметики. Найбільш відомими в Україні на той час серед приватних жіночих гімназій були: гімназії А. Жекуліної (1901), О. Дучинської (1878) тощо. Часто в приватних гімназіях викладання природознавства було поставлено краще, ніж в урядових гімназіях.

У 80-х роках XIX ст. розпочався наступ на жіночу школу. Жіночі освітні заклади поступово перетворювались в привілейовані навчальні заклади, в яких могли навчатися лише діти із заможних родин. Акцент у навчальних планах робився на вивченні філологічних дисциплін. Гуманітарні ж предмети ставали другорядними, а природничо-математичний цикл - третинним, або десятиринним. Так достатньо широку гуманітарну спрямованість жіночих гімназій прагнули замінити вузько філологічною [3].

Справедливо звучали слова відомого українського вченого-природника П. Тутковського, в промові, виголошеній під час святкового акту Київського інституту шляхетних дівчат Імператора Миколая I 29 травня 1897 р. «Про значення викладання природознавства в жіночих середніх навчальних

зкладах»: «Несмотря на поразительные, необычайные успехи естественных наук в последние десятилетия, - успехи не только практические, пересоздавшие весь материальный быт культурных народов, но и теоретические, заметным образом отразившиеся на развитии других отраслей знания, - педагогическое значение естествоведения в ряду других предметов курса женских средних учебных заведений многим кажется еще сомнительным, спорным, почему и на преподавание этого предмета уделено недостаточно времени, ему отведено слишком скромное место... Во всех культурных странах признают за естествознанием серьезное государственное значение; его специальному преподаванию и научной разработке посвящены силы многих талантливых ученых, посвящены сотни правительственных учреждений, - и в тоже время оно считается излишним, чуть-ли не вредным в средней школе» [8, с. 3-4].

Далі автор послідовно переконує свого читача в освітньому, виховному, а також практичному значенні природознавства: «Изучение естествознания приучает к правильным научным приемам исследования и мышления, которые так необходимы во всех отраслях науки и на всех поприщах жизни; в то же время знакомство с естествознанием непременно научает ценить объективную истину, приучает стремиться к правде и искать ее во всем, так как только такие истины оказываются здесь ценными, прочными и устойчивыми» [8, с. 9-10].

Слід відзначити, що Міністерством народної освіти постійно здійснювалося корегування змісту освіти в навчальних закладах різного типу. Це відбувалося з різних причин, але частіше за все це було викликано зміною міністра народної освіти і його командою, а також від особистих поглядів попечителів округів.

Так, програма для жіночих гімназій Міністерства народної освіти, що була затверджена Міністерством 18 вересня 1906 р., передбачала викладання гігієни. Серед питань, що розглядались, були питання з хімії, фізики, бактеріології, а також короткі відомості про анатомічну будову людського тіла.

У програмах і правилах жіночих гімназій та прогімназій Міністерства народної освіти, опублікованих у 1911 р. з останніми доповненнями та поясненнями, було зазначено, що серед предметів природничого циклу особливе

місце повинна була зайняти фізика. Об'єм її був таким, як і у чоловічих гімназіях. Із 10 уроків, відведених на природознавство, шість виділялось на вивчення саме фізики, по три уроки в 6-му і 7-му класах.

Так, у 1913 р. Міністерство народної освіти розіслало по навчальним округам нові приблизні програми з природознавства для жіночих гімназій. На думку В. Капелькіна, потреба в появі нових програм з природознавства існувала вже давно, адже старі були «упразднені самою життям» [5].

Нові міністерські програми були наближені до програм з природознавства чоловічих гімназій. Їхній аналіз свідчить про те, що вони містили ряд відмінностей. Так, у програмах жіночих гімназій були відсутні фізика та хімія. Натомість основна увага приділялась вивченню геології. Курс геології був занадто детальний для того, щоб його можна було пройти при наявності невеликої кількості годин, що відводилися на нього в жіночих гімназіях, та й ще при повному незнанні хімії. Програма з ботаніки та зоології складені набагато краще. Але також не позбавлені недоліків. Ця програма, на думку В. Капелькіна, «являється лише заплатою на том ветхом рубище, которое именуется программами женских гимназий и только резче подчеркивает давно уже назревшую потребность коренного пересмотра всех программ по всем предметам. При пересмотре программ естествознанию должно быть отведено место, вполне соответствующее важному значению этого предмета и которого до сих пор оно было лишено» [5, с. 28].

У 1914 р. був затверджений новий навчальний план гімназій, за яким гімназія мала чітко виражений гуманітарний ухил: на мову, історію, філософію й законодавство виділялось 138 годин на тиждень, а на математику, фізику, природознавство й географію – 62 години, хімію при цьому зовсім не викладали. Цей план свідчить про значне послаблення класицизму, формалізму й посилення реальних знань [2].

Підкреслимо, що період з 1898 по 1916 рр. став часом розробки численних проектів реформи існуючої і створення нової загальноосвітньої школи, а також часом часткових змін «толстовсько-делянівської» шкільної системи. Міністри М. Боголепов і П. Ванновський в перші роки ХХ ст. намагались при активній

підтримці педагогічної громадськості провести у життя освітню реформу, метою якої було відновлення єдності школи, однак через спротив консервативних кіл у владі реалізованими були лише деякі часткові заходи.

Висновки. Таким чином, зміни в соціально-економічному, політичному, культурному, просвітницькому житті Імперії суттєво впливали на жіночу освіту. Питання про жіночу освіту отримало серйозний розвиток лише з другої половини ХІХ століття, але так і не було повністю вирішено до початку ХХ століття. Наявність природознавства у програмах жіночих навчальних закладів була явищем позитивним, адже дуже часто воно зустрічало на своєму шляху різні перепони. Послідовно змінювалися навчальні плани і, як позитивний факт, слід відзначити поступове збільшення кількості природничих предметів. Але, не зважаючи на це, обсяг природничих знань в жіночих школах був нижчим, у порівнянні з чоловічими школами.

Подальшого розв'язання потребують питання шкільної природничої освіти в окремих жіночих навчальних закладах різних регіонів.

Список використаної літератури

1. Гуцал Л. А. Розвиток шкільної природничої освіти на Правобережній Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ століття): дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки / Людмила Антонівна Гуцал. – Кам'янець-Подільський, 2011. – 223 с.
2. Диференційований підхід в історії української школи (кінець ХІХ – перша третина ХХ ст.): монографія / ав.: Сухомлинська О. В., Дічек Н. П., Березівська Л. Д., Гупан Н. М., Бондар Л. С., Антонєць Н. Б., Філімонова Т. В., Антонєць М. Я., Куліш Т. І., Шевченко С. М. – К. : Педагогічна думка, 2013. – 620 с.
3. Днепров Э. Д. Женское образование в России // Э. Д. Днепров, Р. Ф. Усачева. – М. : Дрофа, 2009. – 410 с.
4. Днепров Э. Российское образование в ХІХ – начале ХХ века : В 2 т. – М. : Мариос, 2011. – Т. 2. - 672 с. – с. 278.

5. Капелькин В. Новые программы естествоведения в женских гимназиях Министерства народного просвещения // Вестник воспитания. – 1913. – № 7. – С. 26-28.
6. Лихачева Е. Материалы для истории женского образования в России. 1856-1880 / Е. Лихачева. – В. 4 т. – СПб., 1901. – Т. 4. – 663 с.
7. Лях Г. Р. Лекції з історії педагогіки України (XIX – початок XX сторіччя) : навчальний посібник; за заг. ред. В. І. Сипченка / Г. Р. Лях, М. С. Рижкова. – Слов'янськ : СДПУ, 2011. – 115 с.
8. Тутковский П. О значении преподавания естествоведения в женских средних учебных заведениях. – К., 1897. – 22 с.
9. Шульга І. К. Нариси з історії шкільного природознавства в Росії / І. К. Шульга. – К. : Рад.школа. – 1955. – 291 с.

Стаття надійшла до редакції 31.03.2014

Коробченко А. А. Естествознание в женских начальных и средних учебных заведениях Украины (вторая половина XIX – начало XX ст.)

В статье освещаются особенности развития начального и среднего женского образования в Украине второй половины XIX – начала XX столетия. Раскрываются главные направления деятельности правительства в области женского образования указанного периода. Особенное внимание уделяется анализу учебных планов и программ различных типов женских образовательных учреждений и на этом основании определяется место, роль и значение естествознания в женских начальных и средних учебных заведениях Украины.

Ключевые слова: естествознание, школьное естественное образование, женское образование, Министерство народного просвещения, учебный план, учебная программа, Украина.

Korobchenko A. A. Natural science in elementary and secondary schools for women in Ukraine (the second part of the XIX th – the beginning of the XX th)

In the article the peculiarities of development of women's elementary and secondary education are illustrated. The main tendencies of government activity in the sphere of women's education are displayed. The most attention is given to the

analysis of the curriculum and studying programs of various educational institutions for women and on this base the place and role of the natural science in women's elementary and secondary schools in Ukraine are defined.

In particular the author mentions that the period of the second part of the XIX – the beginning of the XX th century is characterized by spreading of elementary and secondary schools, creating of new types of educational institutions, active development of women's education. Especially in this period the vivid development of school natural science is noted. The necessity of getting natural scientific knowledge was conditioned of the requirements of that period.

The changes in social and economical, political, cultural, educational life of the Empire influenced greatly on the development and formation of women's education. The question about women's education got the serious meaning only since the second part of the XIX th century. The attitude of the society and government to the women's education was ambiguous: on the one hand the government conducted some reforms in this sphere, on the other – women's education was influenced greatly by the stereotypes having roots from long time ago. Because of the fact that rapid economical development of the country enlarged requirements to the level of women's education, existing educational institutions couldn't meet the increasing needs of women, so the problem of women's education wasn't completely solved by the beginning of the XX th century.

If the curriculum in women's schools included natural science, it was a positive factor, because very often it was absent. The curriculums were changed in series and we should mention as a positive fact the enlarging of the amount of natural science subjects. In spite of this that amount was appreciably less in comparison with schools for men.

Key words: natural sciences, school natural education, women's education, Ministry of national education, curriculum, training program, Ukraine